

Hacı Bektaş Veli'yi Doğru Tanıyor muyuz? Serçeşme Hacı Bektaş Veli ve Hünkar Dergâhı*

İsmail Kaygusuz

Hünkar Hacı Bektaş Veli'nin yaşamı boyunca toplum için yaptığı onca güzel işler; kendisi egemen Sünni yönetimlerin inancına aykırı düştüğünden, ancak birer keramet yumağı olarak günümüze taşınabilmiştir. Halk bilinci onu gönüllerine, iç dünyalarına sultan yapmış; yürüdüğü dağı taşı, dokunduğu toprağı ağacı ve oturuşunu kalkışını, el verişini, gözaçıp kapatışını kutsamış ve olağanüstü öğelerle bezemiş. 15.yüzyılın sonlarında ilk kez yazıya geçirilmiş olan şiirsel ve düzyazı biçiminde günümüze ulaşan *Hacı Bektaş Vilayetnamesi* bu özellikleri taşır. Kendisinin yazdığı ya da yazdırdığı yapıtlardan ise, *Şatiyye*'leri ve *Fevaid (Yararlı sözler)*dışından sadece tam olarak Sadeddin Molla'nın türkçeleştirdiğı *Makalat (Sözler)* elimizde bulunmaktadır. İçerikleri Şeriat öğeleriyle donatılmış ve hiç ilişkisi olmadığı kişilerin adları bulunan "*Besmele'nin Şerhi ve "Makalat"ı Gaybiyye Kelimat-ı Ayniyye*"(*Gizli sözler, açık sözcükler*) isimli kitaplar Hacı Bektaş Veli'ye ait olması olasılık dışıdır, yazıcı-müstensih tarafından kasıtlı olarak onun adı kullanılmış ve Makalat tahrif edilmiştir.

Hiçbir tarihsel kişilik, Hacı Bektaş Veli kadar, kişiliğine ve konumuna ters değerlendirilip, kendisine yabancılaştırılmamış ve üstüne aykırı giysiler giydirilmemiştir. Kabaca bir sıralarsak:

- 1) Hacı Bektaş amazında orucunda bir zahid, yani aşırı ibadet düşkünü şeriatçı bir Sünni müslüman.
- 2) Ahmet Yesevi tarafından Anadolu'da Türklüğü ve Türkçeyi yaymak için gönderilmiş bir Türk şeyhi.
- 3) Anadolu'yu türkleştirten ve islamlaştıran alp erenlerin başı, bir fetihçi.
- 4) 1240'da doğup 1337-8'de dünyadan göçen Hacı Bektaş beylerle sultanlarla iyi uzlaşmış ve Osmanlı işbirlikçisi bir Hanefi tarikat kurucusu.
- 5) Dünyadan elini eteğini çekmiş, tekbaşına inziva hücrelerinde "riyazat ve ibadetle iştigal edip" kerametler göstermiş bir ermiş.
- 6) Babai halk ayaklanmasında gizlenmiş, ayaklanma bastırılınca birden ortaya çıkmış 'mezcup' ve korkak bir derviş.

Kuşkusuz Hacı Bektaş Veli bu kişiliklerin hiçbiri değildir ve olamaz! ¹ Öyleyse kimdir bu tarihsel kişilik?

Biz Hacı Bektaş Veli'nin Alamut Nizari İsmailileriyle çok yakın bağı bulunan bir Batını Dai'si olduğuna inanıyoruz. Burada öce bu ilişkileri ortaya koymaya çalışacağız:

Hacı Bektaş Veli Bir Batını Dai'siydi

Hacı Bektaş'ın Ahmet Yesevi'nin ölümünden en az 40 yıl sonra doğmasına rağmen, onun tarafından Anadolu'yu "Türkçeleştirmek" ve Türkçeyi yaymak, Anadolu'yu islamlaştırmak için gönderildiğini hala ciddi ciddi ileri süren, yazıp çizenler var. Yıllar önce bu anlayışa Abdülbaki Gölpınarlı haklı olarak şu yanıtı vermişti:

---

* Yazarın 1-2 Aralık 2006'da Almaya/Heidelberg Üniversitesi'nde yapılan "Uluslararası Alevilik Sempozyum"unda yaptığı konuşmanın tam metni.

¹ İsmail Kaygusuz, *Hünkar Hacı Bektaş Veli*, Alev Yayınları, İstanbul, 1998, s.6-9

“Hacı Bektaş’ın, Mevlana’ya karşı Türk harsını koruduğu, hatta onun bir Türkçü olduğu ve başında Ahmet Yesevi’nin bulunduğu bir teşkilat tarafından bu maksatla Anadolu’ya gönderildiği gibi, kargaları bile güldürecek hükümler verenler çıktı...”²

Elbette ki, Hacı Bektaş’ın soyunun İmam Musa Kazım’a (ö.799) kadar çıkması, onun Türk-Türkmen olmasına da engel değildir. Yedinci İmam Musa Kazım’ın ölümüyle 11. kuşaktan Hacı Bektaş’ın doğumu arasında tam dörtyüz yıl var. Sadece adı geçen İmam’ın halefi İmam Rıza ve diğer oğullarının değil, 8.yüzyılın başlarından beri Hasan ve Hüseyin soylular zaten İran, Horasan, Daylam, Tabaristan, Afganistan ve Türkistan’a yayılmış ve evlilik ilişkileri kurmuş bulunuyorlardı. Onlar da bölgelerindeki etnik gruplar ve kültürleriyle iç içe karışıp kaynaşmışlardı.

Hacı Bektaş Veli, Yesevi yolunun yolcusu olduğunu söylemenin bilimsel tutarlılığı yoktur. Tarihsel olarak Nişabur’da geçen olaylar ve Horasan bölgesindeki Moğol saldırıları gözönünde tutulacak olursa gerçeğin çok farklı olduğu görülecektir. Hacı Bektaş 1200’ün ilk on yılı içinde doğmuş olduğuna göre, Lokman Perende’den olsa olsa okuma yazma öğrenmiş ve ilk dinsel bilgilerini almış olmalıdır. Lokman Perende, Ahmet Yesevi’nin halifesi olmuş olsa bile, ondan çocuk yaşlarda ders alan Hacı Bektaş’ın Yeseviliği öğrenip, ona bağlanması olası görülüyor. Abdülbaki Gölpınarlı bu konuda, “hasılı bizce, Ahmet-i Yesevi nasıl şöhreti yüzünden Bektaş geleneğine sokulmuşsa, Lokman da bu geleneğe sokulmuş ve bu zata Hacı Bektaş’a hocalık ettirilmiştir” diyor.³ Kuşkusuz bu kişiler sadece “şöhretleri” yüzünden değil, Hacı Bektaş’ın “menkıbe”lerinin yazıya geçirildiği dönemin (1480’li yıllar) Osmanlı siyasetinin gereği olarak *Vilayetname*’ye sokulmuştur. Gölpınarlı’nın asıl *Mevlana Celaleddin* adlı yapıtında, Hacı Bektaş Veli hakkındaki aşağıdaki saptaması çok yerindedir:

“Hacı Bektaş, bütün manasıyla batını inanışların mürevvici (yayıcısı, propagandasını yapan) bir batını *dai*’siydi. Bunu ‘*Makalat*’ açıkça gösterdiği gibi en eski kaynakların Bektaşilik hakkında verdikleri malumat da teyid eder...”⁴

Hacı Bektaş Veli ailesi ve Nişabur Kenti

Hacı Bektaş ailesiyle birlikte, doğduğu kent olan Nişabur’dan en geç 1221’in Mart – daha erken de olabilir- ayında ayrılmak zorunda kalmıştır. Çünkü kent Nisan ayının ikinci haftasında Moğol ordusu tarafından kuşatıldı. Kedis henüz 11-14 yaşları arasındadır. Belki de *Vilayetname*’de anlatıldığı gibi, babası “İbrahim el-Sani, Tanrının rahmetine varmıştı.” Ayrıca aynı paragrafta, “padişahlığı Hacı Bektaş Veli’ye arzettiler, kabul etmedi. Padişahlığı, amcazadelerinden olan ve Musa-el Sani evladından Seyyid Hasan’a verdiler” denilmektedir.

Bu gerçek Nişabur padişahlığı değil, gönül padişahlığıdır. Belli ki, Hacı Bektaş’ın henüz çocuk olması dolayısıyla, babasının yerine Seyyid Hasan seçilmiştir. Bu kişi kaynaklara göre Abdal Musa’nın dedesidir. Eğer İbrahim el-Sani Nişabur’da ölmüşse,

² Abdülbaki Gölpınarlı, *Mevlana Celaleddin*, 4.Basım, İstanbul-1985, s.237.

³ *Vilayetname*, Hazırlayan: Abdülbaki Gölpınarlı, İstanbul, 1990, s.103.

⁴ Abdülbaki Gölpınarlı, *Mevlana Celaleddin*, 4.Basım, İstanbul-1985, s.239-40.

aile ve aileye bağı olanlar Seyyid Hasan'ın önderliğinde Nişabur'dan çıkıp yollara düşmüştür.

Burada biraz Nişabur'dan sözetmek gerekecek: Sünni Selçuklu önderi Tuğrul bey 1038'de Nişabur'u alıp, kendisini bu kentte sultan ilan etmişti. Nişabur 1142'de, İsmaililiğe eğilim duyan Selçuklu prensi Atsız tarafından ele geçirilmiş ve ancak bir süre sonra Nişabur'la birlikte Sencer tüm Horasan'a yeniden egemen olmuştur. Önemli İranlı bilge ve ozan, "Doğu'nun büyük aklı" diye nitelenen Nasır Husrev, 1052 yılında Horasan *hücceti*, yani Fatımi İsmaili baş *dai*'si olarak karargahını Belh'de kurmuş; oradan Nişabur ve Horasan'ın diğer kentlerine İsmaili propagandasını yönetiyordu. Hasan Sabbah'ın Alamut Nizari devletini kurmasından ölümüne kadar (1090-1124) ve ölümünden sonraki Alamut şeflerinin, Melikşah (1063-1092) ve oğullarıyla mücadeleleri boyunca İsmaili *dai*'leri İsfahan'da Belh ve Nişabur'da çok geniş propagandaya girişmişler ve Onikimamcı Şiilerden kendilerine büyük katılımlar olmuştu. Bunlar Sünni Selçuk oğullarının baskılarından ötürü akın akın Hasan Sabbah'ın kalelerine (darül hicralara) gidip yerleşiyorlardı. Kentlerde kalanlar da gizli ilişkiler içerisindeydiler.⁵ Hacı Bektaş Veli'nin babasının ve dedesinin bu olaylarla ilişkileri olmadıkları söylenemez.

Kısacası bu kent, bölgedeki Harezmsahlar, Karahitaylı ve Selçuklular arasındaki çekişmeler arasında birinden diğerine sıkça el değiştiriyordu. Son olarak;

"10 Nisan 1221, Cumartesi günü Moğolların eline geçen Nişabur şehrinin sonu (Merv'den) daha acıklı oldu. Halkı katledilerek tamamıyla tahrip edilen kent tarla haline getirilip üzerinde çift sürüldü. Gizlenerek sağ kalanları da imha etmek için bir Mogol komutanı bu 400 kişi ile harabeler arasına bırakıldı."⁶

Kuşkusuz Hacı Bektaş ailesi ve yandaşlarının, yerle bir edilmiş, tarla gibi sürülmüş Nişabur'a bir daha geri gelmiş olmaları düşünülemezdi. O zaman bu aile nereye yerleşmiş ve ergenlik çağına yeni girmiş bulunan Hacı Bektaş eğitimini nerede görmüştü? Farid Daftary, Moğolların Horasanı istila ettikleri yıllar ve Horasan'ın batıdan sınır komşusu Kuhistan bölgesindeki Nizari kalelerinin durumu hakkında şu bilgileri veriyor:

"Alamut İmamı Alaaddin Muhammed III'ün (1221-1255) ilk yıllarıydı. Sünni *ulema* dahil, Moğolların önünden kaçan çok sayıda Horasanlı göçmenler gelerek Kuhistan bölgesindeki Nizari İsmaili kalelerine sığındılar. İsmaililer aralarına katılmış olan sığınmacılarla herşeylerini paylaştılar. Doğrusu, Kuhistan Nizarilerinin bilgin önderi Şihabeddin mültecilere öylesine iyi ve cömert davrandı ki bu, Nizari bölgesinden Alamut'a şikayetler bile oldu; hazinenin kaynakları üzerinde olumsuz etkilenmelerden yakınılıyordu. Alamut'tan onun yerine atanmış olan yeni *muhteşim* Şemseddin Muhammed de mültecilerde eşit derecede saygı ve hayranlık uyandırdı. Bu olayları, 1224-1226 arasında üç kez Kuhistan'ı ziyaret etmiş bulunan Sünni kadı Osman bin Sirac al-Din al Cuzcani anlatmaktadır. Hatta Şemseddin ile savaşmakta olan Sünni Sistanlılar adına diplomatik görüşmeler yapmıştı."

⁵ Farhad Daftary, *İsmailis, their history and doctrines*, s.204-216.

⁶ V.V. Barthold, Çeviri: Prof.Dr. Dursun Yıldız, *Türkistan*, TTK Yayınları, Ankara, 1991, s. 472, 558,560; dpnt.385.

Hacı Bektaş ve Şemseddin Muhammed Tebrizi

Demek ki, Hacı Bektaş'ın aile çevresi ve yandaşları da en geç 1221 yılı ortalarında, Kuhistan'daki İsmaili kalelerinden birine sığınmışlardı. Büyük olasılıkla bu kale, Nizari valisinin oturduğu Şahdiz kalesiydi. Hacı Bektaş'ın, daha sonra 1223 yılı sonunda Alamut tarafından Kuhistan yöneticisi olarak atanan yeni İmamın büyük üvey kardeşi Şemseddin Muhammed bin Hasan İhtiyar (çok sonraları Şemseddin Tebrizi adıyla tanınacaktır) ile kurduğu ilişki yaşamlarının son dönemlerine kadar sürecektir. Genç Hacı Bektaş'ın Şemseddin Muhammed gibi birinin koruması altına girmiş olmasıyla batını eğitimini, Nizari İsmaililerden, almış olabileceği bir gerçeklik olarak karşımıza çıkıyor.

Hacı Bektaş, Şahdiz ya da Alamut Nizari Medresesi ve kitaplığında tüm dai'lerin okuduğu, Kur'an ve hadislerin batını yorumlarıyla birlikte İmam Cafer'e atfedilen risaleler ve onun batını yorumcularının yapıtlarından olan *Ummu'l kitab*, Mansur el-Yamani'nin *Risalat el-alim ve'l Ghulam*, ve asıl *İhvan-ı Safa Risaleleri*, Nasır Husrev'in tüm yapıtları (*Vechi Din*, *Sefername ve diğerleri*), Hasan Sabbah'ın *Dört Faslı ve Sergüzeşt*'ini, ve özellikle 1164'de Büyük Kıyamet Çağrısı'nı ilan eden Alamut İmamı Zikri Selam Hasan II'nin ve Hasan Sabbah'ın düşünceleri çerçevesinde, İsmaililiğin yeniden düzenlenip açıklığa kavuşturulmuş ilke ve buyruklarını içeren *Haft bab-i Baba Sayyidina* vb. yapıtlarını okuyup yetmiş bir İsmaili dai'siydi. *Makalat*'ında da bu kitaplardan yansımaları rahatlıkla görebiliriz.

Anlaşıyor ki, babasının amcası oğlu Seyyid Hasan ailesi ve bazı yandaşlarıyla Azerbaycan'da Hoy kentine yerleştiklerinde, Hacı Bektaş ve kardeşi Menteş, birlikte Nizari İsmaili eğitim kamplarında, medreselerinde eğitim ve öğretimlerini sürdürüyorlardı. Hacı Bektaş, İsmaililer arasında 10 yıldan fazla kalmış olmalıdır. 1230'lu yılların içinde bir İsmaili dai'si olarak *dava* misyonu yüklenip seyahatlara çıkmıştır. Bu görevleri de yetiştiricisi, öğretmeni Şemseddin'nin önerisi ve Alamut İmamı Alaeddin Muhammed III'nin (1221-1255) onayıyla yüklenmiştir. *Dai*'ler listesinin çıkartılması ve görevlerin onaylanıp icazet verilmesi, Fatımi İsmailileri zamanından beri gelenekselleşmiş-resmileşmişti.⁷ Kuşkusuz Alamut'taki dai'ler listesi, büyük kitaplık ve arşivlerinin 1257'da toptan yakılıp yok edilmesi dolayısıyla ele geçmemiş bulunmaktadır.

Hacı Bektaş bir batını İsmaili *Dai*'si olarak önce Hindistan'a gitmiş olabilir. Bu *dava* gezisi, Şemseddin Muhammed Tebrizi'nin Multan, Pencap ve Gucerat'ta İsmaililiği yaydığı döneme rastlar. Onun Hindistan'ı gezmiş olabileceği, *Vilayetname*'deki Güvenç Abdal söylencesinden anlaşılmaktadır. Söylence Hacı Bektaş Veli, Güvenç Abdal'ı Delhi'deki kuyumcu müridinden 1000 altın neziri (adağı) almaya göndermiştir.

Otuz yaşlarındaki genç İsmaili *dai*'si olarak batını dervişi Hacı Bektaş'ın son durağı Rum diyarı, yani Anadolu olmuştur. Görüldüğü gibi onu Anadolu'ya gönderen Ahmet

⁷ Burada Fatımiler döneminden bir örneği, bizi yakından ilgilendirmesi dolayısıyla vermekte yarar var: 10.yy.ın başlarında, Rey kenti başkadısı olan Abul Cabbar Hamdani (936-1025), "*Tathbit Dala' il Nubuwwat*, s.180" kitabında Kahire'yi ziyaret eden dai'ler listesinde *Abul Vefa al-Daylami* adı geçmektedir. Bu kişi daha sonra Abul Vefa Bagdadi adıyla tanıdığımız (1100 lerde öldüğü bilinen, Mineyikli soyağacına göre Zeyd soylu (annesi Kürt) olan Abul Vefa olamaz mı?

Yesevi değil, bağlı bulunduğu İsmaili *Hüccet*'i Şemseddin Muhammed el-Tebrizi ve Alamut İmamı Alaeddin Muhammed III (1221-1255) olmuştur. Alamut'tan Horasanlı Baba İlyas'a yeni bilgiler, belki buyruk getirmiş ve onun hizmetine girmiştir.

Hacı Bektaş'ın başından beri içinde ve stratejik katkılarda bulunduğu Baba İlyas ve Baba İshak'ın yönettiği Babai Halk hareketinden Alamut'un habersiz olduğu zaten düşünülemez. Yönetim düzeyinde, Celaleddin Hasan III zamanında (1210-1221) bile Anadolu'da Alamut'un büyük bir otoritesi olduğunu gösteren bazı tarihsel belgeler sözkonusu⁸ olması dışında, en büyük Selçuklu Sultanı Alaaddin bile her yıl Alamut'a vergi veriyordu.⁹

Baba İlyas'ın piri olan Dede Garkın'ın Abu'l Vefa yolağından olduğunu ve dolayısıyla Baba İlyas ile Baba İshak'ın Abu'l Vefa'ya bağlı bulduklarını Osmanlı tarihçileri ve menakıbnâme yazarları da söylemektedirler. Dipnot 7'de değindiğimiz Fatımi İsmaililerin 10.yüzyılı başlarındaki listede Abu'l Vefa, Daylam *baş dai*'si olarak geçiyor. Olasıdır ki, yaşamının son zamanlarında ise Irak'ta Bağdad *baş dai*'si görevinde bulunmuş olup, Abu'l Vefa Bağdadi adıyla anılmaktadır. Ayrıca anımsatalım; İsmaililer kendi aralarında Alamut önderlerine "Baba Seyyidina", yani 'Baba Efendimiz' diye çağrılıyordu.Oysa *Vilayetname*'de Hacı Bektaş'ı ziyarete gelmiş olduklarından sözedilen Horasanlı Kalenderiler, Haydariler bu kılıkta dolaşan İsmaililerden başkası değildir.

Sonuç olarak

Hacı Bektaş Veli, 1257'de Alamut'un Moğollar tarafından yerle bir edilmesi sonucu İsmaililerle ilişkisini kesmiş midir? Bilemiyoruz, ama batını inancın doruğunda; zamanın kurtarıcı imamı gibi ortaya çıkıp, Alamut İmamlarının temsil ettiği Ali'nin donuna bürünmüştür. *Haft bab-ı Baba Seyyidina*'ya göre zamanın İmamı Ali'yi temsil ediyor, bütün İsmaili inançlıların her biri de Salman'nın makamında bulunuyordu, yani birer Salman idiler. Aynı şekilde bunu bir çok Alevi-Bektaşî ozanı işlemiştir. Örneğin 15.yüzyıldan Hasan Dede (ö.1469) bir nefesinde,

Yerlerin göklerin binasın düzen
Ak üstünde kara yazılar yazan
Engür şerbetini Kırklara ezen
Hünkar Hacı Bektaş Ali kendidir

Kul Hasan'ım var mı sözümden yalan
Münkirin gönünü gümana salan
Doksan günlük yolu kuşlukta alan
Hünkar Hacı Bektaş Veli kendidir

derken, Şah İsmail Hatayi (ö.1524) yedi kıtalık bir düvazımamıyla muhiplerini "Ali'ye Salman olmaya çağırıyor":

Muhammed'e gönül kat ki
Caht edip rehberine yet ki
Bir Gerçek'ten etek tut ki
Ali'ye Salman olasın

⁸ Osman Turan, *Türkiye Selçukluları Resmi Vesikalar*, Ankara, 1988, s. 106-108)

⁹ Al Hamawi, *al- Tarih-i al-Mansuri*, s.340'dan aktaran Farhad Daftary, *İsmailis*. s.420

Hacı Bektaş Veli'nin *Makalat*'ı da Onun Batınlığının Önemli Kamıtıdır

Hacı Bektaş Veli *Makalat*'ında, insan olmak, kendini tanımak için sadece şeriattın yetmediğini, inancı tamamlamak ve “Hak ile hak olmak, onunla birleşmek için” tarikat, marifet ve hakikat kapılarını da geçmek gerektiğini anlatmıştır: “İnsandan ulusu yoktur... Arifler marifet tahtı üzerinde oturur. Tanrıyla söyleşirler, konuşurlar. Ali'ye sordular, ‘Tanrı’ya, görürmüsün ki taparsın?’ Ali eder: ‘Görmesem tapmaz idim’ diyor. Bu anlayış Sünniliğe sığar mı? Şeriatta bu sözleri söyleyen kafirdir.

“...Akıldan yararlanmasını bilen için gizli birşey yoktur. Bilim evrenin tüm değerlerinin üzerindedir. Bilimle gidilmeyen yolun sonu karanlıktır..”

Akıl ve bilim hakkında söylediği bu türden sözlerin şariat dogmalarıyla hiçbir ilgisi yoktur ? Ayrıca “*Makalat*”ta Hacı Bektaş kendisine bağlı olanların ibadetlerini de gösteriyor, sonunu da “...Ve insanoğlu için en önemli ibadet; doğruluk ve insan sevgisidir”¹⁰ diye bağlıyor.

Gönlü Kabe'ye benzeten Hacı Bektaş Veli, “Kabe’de ihram giymek demek, hakkı batıldan seçmektir. Ve hem yoldan taş arıtmak, Kabe’de Arafatta taş atmaya, kendi nefisini (kötü) heveslerini depelemek ise Kabe’de kurban kesmeğe benzer”¹¹ diyor. Bu ifadeler, Sünni İslamın Hac şartını yoksaymaktır, reddidir. Arafatta şeytan taşlayacağına, yoldaki taşları temizle; hem sen hem başkaları rahat yürürsünüz., anlamına gelir. Hacı Bektaş’ın önderliğini yaptığı, kendi fadesiyle “Marifet ve Hakikat makamlarının” ehli olan “arifler ve muhibler zümresidir”, yani batını Alevi inançlılardır. Onlar için 8 Ağustos 1164 yılında Alamut’ta ilan edilen “Büyük Kıyamet Çağırısı” ilkeleriyle “tatil-i Şariat” dönemi başlamıştır; Şariat tam 842 yıldır tatilden dönemedi.¹²

Hacı Bektaş’ın Hristiyanlarla İlişkileri Üzerinde Birkaç Söz

Hacı Bektaş Veli, (halife ve dervişleri dahil) içiçe yaşamakta oldukları Hristiyan halk ve manastır keşişleriyle dostluk, yakınlık ilişkileri sürdürdüğü gibi, sürgün Bizans İmparatorluğunun başkenti ve aynı zamanda bilim ve kültür merkezi İznik’den de haberliydi; gelişmeleri izliyor olmalıydı.

Özellikle Hacı Bektaş ile yaşıt ve aynı yıllarda ölmüş bulunan Nikephoros Blemmydes (1197-1272), kendi manastırında verdiği felsefe derslerinde evrensel sorunlarla ilgilenmekteydi: Burada, aşağıdaki varlıklar tarafından şekillendirilmeden önce, ırk ve türlerin her cinsinin Tanrı’nın düşüncesinde yer aldığı farzeden nominalizm ile realizmi uzlaştırma yollarını araştırıyor. Aynı zamanda “herkese, herşeye yeryüzünde gerçek tanrı olacak” ideal bir filozof-kral portresi çiziyordu. Hacı Bektaş’ın günümüze ulaşmış yapıtlarında akıl, bilim, evren ve dünya üzerine sözlerinde gününün felsefesinin izlerini görmemek olanaksızdır.

Hacı Bektaş Veli Dergahı herkese ve hangi din ve inanca mensub olursa olsun her insana açıktır. Onun Horasan’dan kalkıp ziyaretine gelen ve -gerçekte İsmaililer olan-Kalenderi, Haydari konukları da vardır; her yıl düzenli olarak Dergaha gelip kurbanlarını keserek, Cem-cemaata katılan ve lokma yiyen Hristiyan köylülerinden müridleri de...Hacı Bektaş’ı Kapadokyalı Aziz Kharalambos’la aynılaştırıp, din

¹⁰ Hacı Bektaş Veli, *Makalat*, Hazırlan: Sefer Aytekin, Akara, 1961, s.32, 36, 73).

¹¹ *Makalat*, s.75.

¹² Bu büyük gün için bkz. İsmail Kaygusuz, *Nizari İsmaili Devletini Kurucusu Hasan Sabbah ve Alamut (Öğretisi, Tarihi, Felsefesi)*, Su Yayınları, İstanbul, 2004, s.85-89.

değiştirmeden onun hoşgörüsüne sığınmış köylülere karşı, kentli Hristiyanlar ve manastır keşişleri gizli gizli haberleşerek duasıyla birlikte yardımlarını da alıyorlardı. Çünkü Hünkar'ın Bizanslı Hristiyanlara yaklaşımı insancıldır; tüm insanlara karşı eşitlik ve sevgi yüklüdür davranışları. O İsa'yı da, Muhammed'den aşağı görmemektedir. Hacı Bektaş *Fevaid* adlı yapıtında İsa peygamberden şu sözleri nakleder:

“...Ve dört şeydir ki insanı Hakk'a erdştirir: Büyüklerle oturmak, akıllı kişilere danışmak, kısmetsiz kişilerden (*çalışmayan, kendine bile yararı olmayanlardan İ.K.*) sakınmak, münzevilerden (*köşesine çekilmiş sadece ibadetle uğraşanlar İ.K.*) yardım istemek.”¹³

Hacı Bektaş, *Vilayetname*'deki söylencelerden anlaşıldığı üzere, gerçekten bu dört ilkeyi aynııyla uygulamıştır Hristiyanlarla ilişkilerinde: Büyükleriyle oturup sohbet etmiş. Akıllılarına danışmış; düşünce alışverişinde bulunmuş. Kendine yararı olmayan, yani çalışıp da kısmetini ele geçiremeyenlerinden, tembellerinden uzaklaşmış. Ama asıl yoksul Hristiyan halkla karşılıklı yardımlaşmalarını sürdürmüştür.

Serçeşme Hacı Bektaş Veli ve Hünkar Dergâhı

Hacı Bektaş Veli'nin kurduğu Dergah, Sünniliğin medreseleri karşısında, günün bilimlerinin ışığı altında ve çağını aşarak, Batını-Alevi öğretisinin kurallarının öğretilip uygulandığı Halk Üniversitesi konumu kazanmıştır. Eğitim ve öğretiminde Anadolu'da çoğunluğu oluşturan Türkmen halkların dilini, öz Türkçeyi kullanmıştır. Kuşkusuzdur ki, başta Bereket Hacı ve çevresi olmak üzere, Malya yenilgisinden sonra yapılan Babai kırımından kurtulmuş bulunan Baba İlyas halifelerinin ve Bacıyani Rum örgütünün büyük katkıları vardı. Ama asıl Hacı Bektaş'ı kucaklayıp bağrına basan Sulucakarahöyük'te yerleşmiş Çepni Türkmen topluluğunun el ve gönül birliğini, bu yerleşim biriminde yeni toplumsal yapılanmanın oluşmasında en ön sıraya almak gerektir.

Buna karşılık *Vilayetame*'de olsun, *Baba İlyas Menakıbamesi*'nde olsun Hacı Bektaş Veli ile ilişkisi olan (Hünkari, Çepni, Hacı Bereket, İbrahim Hacı gibi) topluluklar ve kurucularının adları geçtiği halde, kendisinin mensup olduğu söylenen “Bektaş ya da Bektaşlı” topluluğundan tek söz edilmiyor, tuhaf değil mi? Hayır tuhaf değil, çünkü sadece bir isim bezerliğinin ötesinde bir ilgisi yok. Bektaş, Bektaşlı-Bektaşlı, Bektaşoğulları adlarıyla anılan bu topluluk Rişvan Ekrad Taifesi'ne bağlıdır, yani bir Kürd topluluğudur. Rişvan Kürd aşiretinden bir kişinin, bir önderin adını taşımaktadır. Osmalı Belgelerinde “iskan edilen yerlerden kaçan, yol kesip yolcuları soyan, konar-göçer Türkman Ekradı Taifesi'nden Bektaşlı Cemaatı öteden beri şekaavet üzere idi, eşkıyalık yapıyordu” diye geçiyor.(Bkz. Cevdet Türkay, *Osmanlı İmparatorluğunda OYMAK, AŞİRET ve CEMAATLAR*, İstanbul-1979, s.239-40.) Hacı Bektaş'ın bu topluluğa mensup olduğu iddiası bize, eski Nakşibedi Şeyhi Prof. Dr. Esat Coşan'ın bir makalesindeki şu cümleyi anımsatıyor: “...mademki Hacı Bektaş *Makalat*'ı Arapça yazmış, demek kendisi de Arapmış...”

¹³ Hacı Bektaş, *Fevaid*, Hazırlayan: Mehmet Yaman, Ankara-Tarihsiz, s.51

Bütün bu emeksel katkılarla Sulucakarahöyük'te yapılan üretime dönük çalışmalar, bölgenin koşullarına uygun yeni uygulamalar Dergah'ın ekonomik düzeyini yükseltirken, inançsal, eğitimsel ve kültürel etkinlikleri de o derece artırıyordu. Hacı Bektaş Veli, bağlı baş dai ya da Hüccet olarak bulunduğu Şemseddin Muhammed ile, 1243'te Anadolu'ya gelişine kadar da gizli ilişki içindeydi. *Velayetame'*de farklı biçimde de anlatılmış olsa, zaten Mevlana'ya gitmeden önce Hacı Bektaş'la buluştuğu bilinmektedir.¹⁴

Yedinci İmam Musa Kazım'ın soyundan Seyyid İbrahim-i Sani oğlu Seyyid Muhammed Bektaş'ın, Sulucakarahöyük'te kurduğu Hacı Bektaş Veli Seyyid Ocağı en fazla 20 yıl içerisinde Hünkar Dergahı'na, sözcük anlamıyla "Ulu Padişah Kapısı"na dönüştü. Alevi-Bektaşî inançsal birliğinin merkezi oldu. Vilayetname'ye göre bu dönem içinde 360 halife ve 36 000 derviş yetişmiş. Bunlar siyasal dağılımı içindeki Anadolu'nun çok sayıda beylik topraklarına yayılarak yerleşerek çerağ uyandırıp cemlerini-cemaatlarını yönetmektedirler. Çok daha önceden gelmiş Anadolu'nun çeşitli bölgelerinde yaşamakta olan Seyyid Ocakları'nın pirleri de Hünkar Hacı Bektaş'ı büyük Mürşid ve Serçeşme olarak tanıyıp, Hünkar Dergahı'na bağlanmışlardı. Bu Dergah, olasılıkla İsmaililer arasındayken Hacı Bektaş'ın kendisinin de eğitim görmüş olduğu, 11.yy.ın son çeyreğinde, Hasan Sabbah'ın öğretmeni baş dai Abdümalik Ataş'ın Şahdiz *Daru'l Hicra* kalesinde kurduğu İsmaili eğitim merkezi-medresesinin işlevini görmüştür: Orada da 10 yıl içinde çoğunluğu *İsfahanlı* 30 000 kişi İsmaili inanç eğitimi almış birer dai olarak batını inancını yaymakla görevlendirmiştir.

Hünkar Hacı Bektaş Veli "bir olalım" diyerek, inançsal, toplumsal birliğin yanısıra; ezici çoğunluktaki Türkmen boy ve oymaklarını yönlendiren inançsal önderleri yetiştiren Seyyid Ocakları örgütlenmelerini de birleştirerek merkezileştirip, dağınkılığı ve bireysel (çıkarları)lığı geri plana çektilerince "diri olmayı", canlı ve sağlıklı kalmayı gerçekleştirmiş. Öbür yandan yerleştiği bölgede tarımda, zanaatta ortaklaşa üretime/bölüşüme, sosyal dayanışma ve ticarete ağırlık kazandırarak üçüncü ilkesi "iri olmayı", yani ekonomisini güçlendirerek büyümeyi de sağlamıştır. Öyle ki, Hakka yürümesinin ardından onun adına bin koyun, yüz sığır kesilip halka şölen veriliyor. Yedinci ve kırkinci gününde ise o ana kadar beslenen konuklara helva dağıtılıyor. Bunlar gösteriyor ki Dergah bir anda 25-30 bin kişiye yemek verecek, doyuracak durumdadır.

Hünkar Hacı Bektaş siyasetini, döneminin öznel ve nesnel koşulları içerisinde, Mogol istilasıyla yıkılan yokolan kurumların restorasyonunda birlik sağlama üzerinde denerdi. Baba Bektaş, geldiği Babai ihtilalcî geleneğini, varolan koşullar içinde uygulamaya gitmemiştir, yani bu kendisine bağlı geniş Alevi Türkmen halk kitlesini bir iç isyana yöneltmedi. Çünkü önce dış düşman tehlikesinden kurtulmak gerekiyordu. Kısacası, istilacıardan memleketin kurtarılmasını öne almak amacı güdülmüştür. Bu nedenle bağımsızlık siyaset güden Selçuklu prensi İzzeddin II. Keykavus'u, Mogol korumalığındaki işbirlikçi yönetime kentleri köyleri yakıp yıkan, ezeli düşman Mogollara karşı savaşılmaya yönlendirerek onun yanında yer aldılar.

Hünkar Hacı Bektaş Veli'nin ölümünün ardından *Bacıyan-i Rum* kadınlar örgütlemesinin (eski) başkanı ve eşi Kadıncık Ana adıyla tanınan Kutlu Melek(Fatma

¹⁴ Hacı Bektaş ve Şemsi Tebrizi ilişkileri konusunda geniş bilgi için bkz. İsmail Kaygusuz, "Şemseddin Muhammed Tebrizi (1183/4-1247/8)-Şems'in Tarihsel, İnançsal ve Siyasal Sorunsalının Çözümü Üzerine Bir Deneme", *Anadolu Bilgeleri*, Su Yayınları, İstanbul, 2005, 1.Bölüm.

Nuriye) bir süre posta oturarak Hünkar Dergahı'nı yönettiği bilinir. Yine Aşık Paşa'dan gelen bilgilere ve Abdal Musa *Velayetnamesi*'ne göre Kadıncık Ana emaneti, yani Dergah yönetimini Abdal Musa Sultan'a devrettiğini biliyoruz. Abdal Musa'nın kendisine ardıl olarak Seyid Ali Sultan'ı (1310-1402) gösterdiği üzerinde kanıtlar vardır Kızıl Deli Sultan ile torunu, yani Mürsel Bali oğlu Balım Sultan (ö.1518) farklı konumlarda tarih sahnesinde yerleri aldılar. Serçeşme Hacı Bektaş Veli'nin soyundan gelenlerin Dergah'ta postnişin ya da tekkeşin adıyla, Osmanlı'ya ya tamamıyla karşı, yahut uzlaşarak toplumsal-inançsal önderliklerini sürdürdüklerini biliyoruz.

1509-1511 Şah Kulu, 1512-13 Nur Halife, 1525 Baba Zünnun 1527-8 Kalender Şah(Çelebi) Osmanlı zulmüne karşı, Kızılbaş başkaldırı hareketleri Dergah çevresinde oluşan siyasal birlikten kaynaklanmıştı. Osmanlı yönetimi hem bunlardan hem de Kızılbaş Safevilerle sıkı ilişkilerden dolayı Dergahı kapattı. Hacı Bektaş soyundan gelen Seyyid ailelerin önderleri öldürüldü, kalanları dağıtıldı. Anadolu'daki nüfusun büyük çoğunluğunu oluşturan geniş bir kitlenin bulunduğu kutsal yerin kapatılmış olmasının daha büyük başkaldırlara neden olacağı endişesiyle, Osmanlı üç yüzyıl önce yaşamış olan Hacı Bektaş Veli'yi hadım edip(!) çocuksuz olduğuna ferman buyurarak, 1551'de Paşa unvanlı Sersem Ali Baba'yı (ö.1559) Dergah'ın başına atadı ve kendisine bağlı yeni bir Bektaşî kolu (Babağan) yarattı. Dergah Hacı Bektaş evlatlarının elinden alındı. Ama çok değil 20 yıl sonra Osmanlı'nın bu kuşatmasına, Hünkar Dergahı'na elkoymasına karşı çok geniş bir protesto hareketi görüyoruz. Şah İsmail adıyla ortaya çıkan bir Alevi halk önderi, 50 bin kişinin başında Hacı Bektaş Dergahı'nı ziyaret ederek, kurbanlar kesip kazan kaynatarak toplu Hac tapınması ve büyük Görgü Cem gerçekleştirmiştir. Bizce, Lala Mustafa Paşa tarafından 1578'de ezilmiş Düzmece Şah İsmail hareketinin asıl bu bağlamda özel bir önemi vardır. Sürgün edilen, dağıtılan ya da kaçma durumunda kalmış olan Hacı Bektaş Veli evlatlarının Bağdad, Kerbela ve Nefes'te Hacı Bektaş Tekke'leri kurdular. Buralarda Dede Garkınlı ve Şah İbrahimli Dede'lere "icazetnameleler" verdikleri ve mektuplar yazdıklarını görüyoruz.

Aynı yüzyıl içerisinde Osmanlı yönetimi, Hacı Bektaş Dergahı'nı bağı-bahçesi, köyleri ve arazileriyle birlikte, aileden birinin başkanlığında bir çeşit ayrıcalıklı vakıf tımarı biçiminde kurumlaştırıp, tümüyle denetimi altına aldı. Bu kere ikili dergah postnişinliği sürdürürken fermanlarda Çelebi ailesinden olanlar da "El Şeyh....evlad-ı Hacı Bektaş-i Veli" sıfatıyla tanınıp Hacı Bektaş soyundan geldiklerini onaylanmış oluyordu. Artık Osmanlı çıkarları gereği, Hacı Bektaş Veli'nin çocuksuzluğu siyasetinden vazgeçmiş görünüyor. Yaratılan ılımlı (Babağan) Bektaşîliğe sokuşturulmuş Şeriat öğelerini kabula zorlanarak, yolu sürdürmeye yetkin dedelere verdiklere "İcazetname"lere "günde beş vakit namaz ve Ramazan'da teravih kıldırma" koşulları bile koydurulmuştu. Hacı Bektaş Seyyid Ocağı, soyun yaşaması yokolmaması adına "takiye"ye sığınarak 1826 yılına kadar bu ikilem içinde Hünkar Dergah'ının önderliğini sürdürmeye çalıştı.

Hak Muhammed-Ali'den sonra adını gülbenklerinde, dillerinde zikredip, gönüllerinde sakladıkları Hacı Bektaş Veli'nin evlatlarından postta oturan zata, her durumda geniş Alevi kitlesi tarafından "el ele el Hakka" ilkesi çerçevesinde Mürşid olarak kabul edilerek saygıda kusur edilmemiştir.

Bununla birlikte izleyen yaklaşık yüz elli yıl içinde, Hünkar Dergahı'nda birlik tamamıyla bozulmuştur; hem Osmanlı'nın teşvik ve yardımlarıyla, hem de bu

dönemdeki İran Safevi Şah'larının iki yüzlü siyasetiyle Seyyid Ocakları teker teker Dergah'tan kopmaya ve bağımsız hareket etmeye başladılar, yol ve erkanlar denetimsiz kaldı. Osmanlı yönetimi, Nakıb-ül Eşraflık kurumunun Kerbela ve Necef kolları bolkeseden Evlad-ı Resul şecereleri, Seyyidlik beratları dağıtması ve yenilemesini kolaylaştırdı. Seyyidlere tanınan ufak-tefek ayrıcalıklar Ocaklara bağlı aileleri cezbediyor ve bir yandan da şecere yeniletene talip içine öncelikle gitme Cem-cemaat yapma hakkı doğduğu için rekabet ve rüşvet alıp yürümüştür. Aynı belgelerin Erdebil tarafından verilmesine de dönemin Şah'ları gözyummaktaydı. I.Şah Abbas, Şah Safi ve II.Şah Abbas dönemlerinde Anadolu'ya gelen *Buyruk* metinlerinde Kızılbaş edep-erkanları içine sokuşturulmuş tüm Şii şeriatı öğelerini görmekteyiz. Ama öbür yandan, adı geçen Şah'ların her fırsatta batını anlamda Ali-Fatima soyundan ve zamanın İmamı, Mürşidi Kamil nitelemeleriyle övgüleri yapılmakta. Oysa İran'da Ortodoks Caferilik resmi din olmuş ve Kızılbaşlık yasaklanmış, önderleri yönetimden uzaklaştırılmış, çoğu katledilmişti; Kızılbaş Türkmen kitlesi koğuşturmaya uğramakta ya kaçarak Anadolu'ya sığınmakta ya da Şii ve Nimatullahi sufilerinin, Noktavilerin kılığına girerek korunmaktadır. Anadolu Alevi-Kızılbaşları bunlardan habersiz, sahte halifeler tarafından isninsah edilen (çoğaltılan)Buyruk'lar ve Şii kitaplarıyla aralarında dolaşıyor Şahlara övgülerini yapıyor, ayrıca Seyyid Ocaklarından kendilerine bazı yandaşlar ediniyorlardı. Ocaklar öylesini kaptırmıştır ki kendilerini bu Şecere yenileme, berat alma olayına; aynı Ocak'tan bir aile Hacı Bektaş evlatlarından İcazetname alırken, öbürü Erdebil Dergahı'ndan alarak talip bölüşüme ve çıkar rekabetine dönüşüyor.

Bu bölünme ve ayrılmalar daha kendi zamanında başlamış olmalı ki, Safevi soylu olmasına rağmen Hünkar Dergahı'na bağlı ve Pir Sultan Abdal'ın talibi büyük Kızılbaş ozanı Dede Kul Himmet (ö.17.yy.ilk yarısı) bir nefesinde şöyle söylemektedir:

Bektaş-i Veli'nin yolun bilmeyen
Gündüzü karanlık gece sayılır

.....

Evladı Mürsel'dir, tutmazsa damen
Anlardan ıraktır din ile iman
Her kim Ali evlada ederse güman
Yüz bin emek çekse hiçe sayılır

.....

Kul Himmet'im bu manaya erenler
Zamanının İmamını bulanlar
Hazret-i Hünkâr'ı mürşit bilenler
Bir niyazı yüz bin hoca sayılır

Ayrıca Medrese eğitimi olarak Şeriat eğilimlerini güçlendirmiş, Dersaadet İstanbul ile iyi ilişkiler kurmuş Ocaklı Seyyidlerin de bulunduğu bilgi dışı değildir. İmam Zeynelabidin oğlu Zeyd soyundan Ağuçanlı ve Mineyikli Seyyid Ocaklarıyla akraba olan Senirkentli Veli Baba bunun tipik örneğidir. Onun soyundan gelen Veli Baba Tekkesinin postnişinleri İstanbul medreselerinde yetişmiş olduklarını öğreniyoruz. Öyle ki, Veli Baba'nın İstanbul sarayı ile yakın ilişkisi yaşamına mal oldu; Katırcıoğlu başkaldırı harekti önderlerinden (eniştesi) Kara Haydar'ın oğlu (yeğeni) Mehmet tarafından öldürüldü. Osmanlı yönetimi korkunç baskı-zulüm ve düşmanca siyasetiyle birliği parçalama ve Seyyid Ocaklarını birbirini düşürmekle de yetinmedi. 1826'da yeniçeri kırımıyla bilinen tüm Alevi-Bektaşî tekkelerini, dergahlarını kapattı.

Yeniçeri kırımının arkasından Hacı Bektaş Veli Dergah'ı yine Hacı Bektaş evlatlarının elinden alınıp, Nakşibendi'lere verilerek asıl hedef olan Sünnileştirmeğe gidilmiş. Son postnişin Seyyid Hamdullah Çelebi (1767-1836) Amasya'ya sürgün edilmiştir. O yaşamının son yıllarını sürgünde geçirirken, Alevi-Bektaşî toplumu olaya seyirci kalmamış dönemin koşullarına uygun biçimde davranarak Anadolu'nun her köşesinden, bağlı buldukları Dergah postnişini Mürşidlerinin sürgün cezasının kaldırılıp, yeniden postuna-makamına oturtulmasını; Hacı Bektaş Dergahının Hacı Bektaş Veli evlatlarına geri verilmesini talebeden ve her biri yüzlerce imzalı mektuplar göndermişlerdir Padişah'a. Bu eylem, olay gerçekleşinceye dek sürmüştür. Buna karşı Hacı Bektaş evlatlarını eleştiren ve Dergah'ı yadsıyan Ocak Dede'lerinden bu duruma sevinenler, bu eylemlere yardımcı olmayanlar da fazlaca bulunuyor olmalıydı ki, kendisi Hasireti mahlasıyla yazdığı aşağıdaki nefesinde kırgınlığı ve kızgınlığını ilenerek çıkarmaktadır sanki:

Hünkar Hacı Bektaş nesl-i Ali'den
İkrar almayanda iman mı vardır
Vahid-ullah deyip teslim olmadan
Gayri bir kimseden yaran mı vardır
....
Lanet olsun batıl yola gidene
Münafık ilmine amel edene

Hünkar evladımı inkar edene
Mahşer kapısında rıdvan mı vardır
...
*Hasireti'*m ikrar iman Ali'ye
Sırr-ı settar Hacı Bektaş Veli'ye
Ona şek getiren Mervan kulu ya
Ehlibeyt'ten gayri daman mı vardır

Hala umudumu koruyarak sözlerimi şöyle bağliıyacağım: Türkiye nüfusunun üçte birini oluşturan Alevi-Bektaşî inanç toplumunun birliğinin inançsal temelde sağlanması dernekler ve vakıflar, diğer kitlesel örgütler aracılığıyla olmayacağı artık iyice anlaşılmış durumdadır. Bu birliğin, Hacı Bektaş Veli Dergahının çevresinde toplanarak sağlanması kaçınılmazdır. Ulu Hünkar Dergahı'na toplum olarak sahip çıkıp, oranın tarihsel işlevine kavuşturulması gerekir. Ancak bu inançsal hiyerarşik yapının (Dede-Baba, Pir,Mürşid) -simgesel de olsa- işletilmesi, Alevi-Bektaşî topluluklarının yaşadığı bölge ve ülkelerden gelecek olan seyyid ocakları temsilcileri dedeler ve babalar arasından bir Dergah Yüksek Kurulu'nun seçilmesiyle gerçekleşebilir. Bu kurulun Dergah Postnişinin başkanlığında çağdaş demokrasi kuralları çerçevesinde çalışması sağlanmalıdır. Dede yetiştirilmesi, erkanlarımızın günümüz koşulları çerçevesinde yürütülmesi, bunları yürütecek Dedelere icazetname verilmesi ve hatta Hacı Bektaş Ocağından postnişin seçilmesinden ve de inanç toplumu olarak sorunlarımızın-müşküllerimizin çözülmesinden bu kurul sorumlu olmalıdır.